

Західноєвропейська раціоналістична парадигма в контексті просвітянських проблем українського суспільства.

М.Д.Прищак

Державний технічний університет (м.Вінниця.)

Тільки тепер, коли йде до свого завершення ХХ ст. ми починаємо розуміти слова великого філософа – пророка другої половини ХІХ ст. Ф. Ніцше про “про переоцінку цінностей”.

ХХ ст. – це епоха історичного перехрестя, епоха духовної, моральної, культурної, філософської кризи, але це і епоха пошуку, епоха “подолання” (Хайдеггер) [1] “епоха становлення нових цінностей” (Ніцше) [2].

Кажучи про історичний, духовний пошук, ми маємо на увазі в першу чергу європейську історію, європейську парадигму духовності, філософії, культури, які не визначаються чисто географічними рамками Європи.

І у цей пошук, “у цю історичну гру” в останнє десятиріччя ХХст. Є “закинута” Україна, українська людина, українська духовність, філософія, культура.

Ми повинні усвідомити, що від того, як ми будемо “входити” в Європу, як ми, і що ми будемо засвоювати з європейського духовного і культурного горизонтів, залежить майбутнє нашої нації, майбутнє нашої духовності, моралі, культури і навіть цивілізації.

Відкритість України світу, входження її в комунікативний простір Європи і світу ставить перед освітою, а особливо перед вищою освітою нові задачі, які впливають з необхідності вивчення аналізу можливих наслідків впливу на українське суспільство західноєвропейських економічних, політичних, культурних, духовних цінностей. Вивчення вищепоставлених питань повинно стати методологічною основою просвітництва, виховання у молоді аналітичного, критичного відношення до цінностей західноєвропейської культури і цивілізації. Дана проблема повинна бути в центрі уваги процесу гуманізації та гуманітаризації освіти, як одна з основних проблем.

Одним з важливих питань, які дадуть можливість краще розкрити суть даної проблеми є дослідження самого західноєвропейського історичного буття, його раціоналістичної парадигми в контексті впливу її на психологію, духовність, культуру, мораль самих європейців. Цій проблемі і присвячені дані матеріали.

Важливе значення для аналізу історичного буття має вибір методології аналізу. В даному випадку найбільш ефективним є телеологічний підхід до аналізу, дослідження “історичного буття”, що дає можливість досліджувати історичний процес не тільки через його екзистенційний вимір, але досліджувати онтологічні, вольові, цільові чинники “історичного буття”.

“Воля до буття” виступає як телеологічний принцип, як ціль історичного буття, а в своїй завершеності “воля до буття” виступає як буття історії в системі “людина-світ”.

“Воля до буття” це ціль, рух, становлення, воля історичного буття, як синтез гармонія в структурі “людина-світ” (підструктурах “людина-природа, ”людина-суспільство”, “людина-людина”).

Який шлях пройшло історичне буття Європи на шляху “волі до буття” – які онтологічні, вольові фактори визначали його.

Дослідження, аналіз історичного буття Західної Європи дає всі підстави стверджувати, що даним фактором була і є раціоналістична парадигма європейської культури і всього історичного буття.

Вважається, що становлення і розвиток раціоналістичного світогляду це абсолютна прерогатива епохи Нового часу, яка в цьому плані протиставляється епохам Середньовіччя і Стародавньої Греції, що не дуже обгрунтовано. Корені раціоналізму мають основу в філософії, науці, суспільних процесах, світогляді міфології, релігії Стародавньої Греції. Раціоналізм як філософська, духовно-культурна парадигма бере свій початок не від Декартового “*cogito ergo sum*”, як обгрунтовує це Хайдеггер, а від Сократа, Платона. Зерна “раціо”, “техно” були посіяні вже там.

Софістська “людина, як міра всіх речей”, сократівське – “пізнай самого себе”, ідеї Платона, форми Арістотеля не були ще раціональними принципами в новоевропейському розумінні, але це були ті чинники, які вплинули на подальше становлення раціоналістичного світогляду.

Період Середньовіччя не тільки не зупинив тенденцію становлення західноєвропейської раціоналістичної парадигми, але й підняв раціонально – інтелектуальну сферу історичного буття на вищий рівень.

Історія, духовно-культурні процеси Стародавньої Греції, Середньовіччя відіграли значну роль у формуванні ідей, формуванні тих чинників історичного буття, в тому числі формуванні психологічної структури буття людини, спільноти, етносу, які змогли в період Нового часу синтезувати ідею раціоналізму, яка стала “головною ідеєю” нової Європи, нової людини, нової спільноти. Дана ідея, як ідея метафізична, стала основою формування нової історичної, духовно-культурної парадигми – раціоналістичної.

Формування раціоналістичної парадигми було не результатом споглядання, або самоспоглядання, як метафізична “гра за ради гри”, а результатом запиту історичного буття, його руху, воління.

В суспільно-економічному житті – це розвиток нових суспільних відносин, які потребували і впливали на формування нових духовних, моральних цінностей, які формували людину нового типу: раціональну, світську, практичну, прагматичну.

Державотворчі процеси стимулювали формування психології світогляду “суспільності”, активності в цих процесах.

Особливо великою в підготовці і становленні нової раціоналістичної, технократичної ери є роль науки і техніки, які стали цивілізаційним, вольовим чинником європейського історичного буття.

Духовно-реформаційним фактором активного становлення нового духовно-культурного, історичного буття був протестантизм, який став рефлексією реформаційних процесів [3].

Розвиток раціоналістичної традиції, підготовлений філософськими, науковими, релігійними, суспільними, державними факторами історичного буття Західної Європи знайшов своє завершення, зняття в раціоналістичній філософії Нового часу. Паралельно з цим йшов процес раціоналізації, інтелектуалізації усіх сторін європейського буття, включаючи раціоналізацію психологічного буття європейця. Дані процеси привели в XVII-XVIII ст. до того, що розум з сутого пізнавального, регулятивного перетворився в онтологічний чинник духовно-культурного буття Західної Європи, його вольовий фактор. Духовно-культурний, соціально-економічний, науково-технічний прогрес були прямим наслідком раціоналізації, інтелектуалізації всіх сфер життя. А негативні наслідки раціоналізму, про які ми ще будемо говорити, це не проблема самої суті раціоналізації, а проблема міри раціоналізації.

Ставчи онтологічною суттю буття, самим буттям розум стає, самою волею – “воля усвідомлюється”, розум оволоджується. Розум, а не воля, як інстинкт, не воля як поштовх почуттів стає рушійною силою діяльності вчинків людини. Нарівні етносу (спільноти) розум виступає як воля історичного процесу, як “воля до влади”.

Поскільки розум абсолютизує своє значення як підструктуру буття людини, поскільки людина абсолютизує значення розуму у всіх сферах людського і історичного буття, виникає егоїзм розуму (людини, суб’єкту) по відношенню до світу, природи.

Такий егоїзм, “відрив” розуму від інших сфер психологічного буття людини, і як наслідок егоїзм, відрив людини, суб’єкту від буття, приводить до того, що історичний процес від форми “воля до буття”, перетворюється на форму “воля до влади”, а далі набуває форми “воля до волі”, де воля і є розум (або технікою).

З іншого боку раціоналізм, як онтологічна основа західноєвропейського духовно-культурного, історичного процесу (буття) впливає на формування, зміну доміант структури психологічного буття людини, етносу (спільноти).

Будучи сам волею, розум шукає шляхи об’єктивації не тільки в собі, як метафізичний розум, а і зовні, не виходячи при цьому із раціоналістичного буття, не виходячи із раціональної підструктури психологічного буття людини, етносу (спільноти). Це шлях пошуку, розвитку, реалізації, об’єктивізації в системі розум-наука-техніка.

Даний шлях, на який в процесі пошуку, в результаті історичного процесу вийшла Західна Європа, був тією скринькою, “відчинивши” яку

європейці зуміли направити свій історичний процес по шляху прогресу в розвитку науки, техніки, культури і який визначається поняттям – цивілізація.

Повернувшись до системи “розум-наука-техніка”, ми можемо відмітити, що на рівні об’єктивації розум виступає у формі техніки, як об’єктивований розум, а так як у раціоналістичній парадигмі розум онтологізується і сам стає “раціональною волею”, то “розум-техніка” теж стає “об’єктивованою волею”, - техніка виступає вольовим чинником історичного буття.

Абсолютизація значення розуму в психологічній структурі буття людини, абсолютизація “людини-розумної” в структурі “людина-світ” привели до того, що об’єктивація психологічної сфери людини завершилась як об’єктивація раціонально-інтелектуальної підструктури, в якій іншій підструктурі грали незначну роль. В даному випадку об’єктивація свідомості людини, сутності людини могла завершитись тільки як – техніка. І тому система “людина-світ” трансформувалась в систему “техніка-світ”.

При цьому відсутність інших можливих “конкурентів”, як результатів об’єктивації почуттєвої підструктури, безсвідомої підструктури, вольової підструктури як інстинкту і як порухів почуттів (мається на увазі духовність, культура – як синтез усіх граней людського буття (розум, почуття, безсвідоме)), техніка стала господинею історичного і культурного буття Західної Європи.

Як відмічалось, у площині об’єктивації раціоналізм виступає під іменем – “техніка”, але це не просто ім’я. В даному випадку раціоналізм і техніка це синоніми. Тут метафізика об’єктивується і ця об’єктивація є техніка, техніка – це об’єктивований раціоналізм.

Техніка стала онтологічною основою історичного, духовно-культурного буття європейця, вона стала вольовим чинником даного буття, спочатку як “усвідомленого” процесу, а потім і як інстинктивного, техніка стала своєрідним архетипом в підсвідомості європейця.

Результат господарювання техніки в європейському історичному бутті і всьому світі відомий. Онтологічність, “самостійність” “воля до влади”, а далі “воля до волі” техніки привели до ігнорування духовних, культурних, моральних факторів буття людини, приниження ролі людини в історичному бутті, абсолютизація своїх можливостей в системі “техніка-природа”. Наслідком цього є екологічна криза ХХст.

Приниження духовних, моральних факторів історичного буття привело до духовної, моральної кризи ХХст. Наслідком чого є війни світового масштабу, знищення десятків мільйонів людей, Хіросіма, Нагасакі, загроза ядерного знищення людства. “Техніка” відіграла в цьому визначальну роль. Тому ХХст. поставило на порядок денний питання підконтрольності “техніки” зі сторони духовних, моральних факторів історичного буття, гармонізація її в системі “техніка-природа”, “техніка-людина” і посилення в цих системах ролі природи, людини.

Кінець ХІХст а особливо ХХст стали періодом багатогранного аналізу всіх сторін об'єктивації "раціоналістичної парадигми" західноєвропейського історичного і духовно-культурного буття. Методологічною основою став пошук позитивних і негативних результатів даного процесу, а також аналіз перспектив.

Якщо робити аналіз, оцінку ролі раціоналізму в цивілізаційному процесі, то виникає питання: "А чи могла цивілізація піднятися на той рівень, на якому вона знаходиться в кінці ХХст, без раціоналізму, як телеологічної, онтологічної, теоретичної, методологічної бази цивілізації?" Не могла, тому що західноєвропейська цивілізація є "породженням" раціоналізму. Але негативні наслідки цивілізації могли бути значно меншими, якби не абсолютизація ролі розуму, "обожествління" розуму, надання йому месіанської ролі. Як наслідок виникає егоїзм розуму по відношенню до інших зрізів сутності людини, егоїзм "людини-рацію" по відношенню до світу, природи.

Але чи можливий був шлях "меншого егоїзму", шлях більш гармонійного розвитку в структурі буття, "людина-світ", в структурі психологічного буття "розум-почуття-безсвідоме". Ця дискусія безплідна. Якщо Західна Європа обрала свій шлях, то другого бути не могло, адже на вибір вплинуло саме історичне буття, воно підготувало людину (спільноту) до свідомого вибору, вибору розуму. А чи могла Європа піти по шляху нерозчленування буття на суб'єкт і об'єкт, як це зробив Схід. Греки такого шансу нам не дали.

В цій ситуації розум, як воля історичного процесу Західної Європи, повинен був пройти до кінця, до свого буття, яким є техніка, цивілізація. І тільки пройшовши весь шлях і об'єктивувавшись в техніку, "постав" він, "відчув момент прозріння", але тільки тоді, коли це прозріння почало давати усвідомлення небезпеки від такого "завершення" розуму, раціоналізму як метафізики.

"Там де небезпека, там виростіє

І те, що рятує..."

-ці слова Гельдерліна, які в своїй роботі "Питання про техніку" проиводить Хайдеггер, дуже добре відображають волюву основу подальшого руху західноєвропейського історичного буття [1].

"Європейський розум" спочатку у творах своїх філософії, а з кінця ХХст. і в суспільній думці, почав усвідомлювати небезпеку породженої ним, але вийшовшої з під контроль самого розуму техніки, а розум, як раціональна структура психологічного буття людини, почав усвідомлювати небезпеку егоїзму, ігнорування, зниження ролі інших підструктур психологічного буття людини.

Європа ХХст знаходиться на "шляху до буття". Розум як вольовий чинник історичного буття Західної Європи, пройшовши від "волі до влади" до "волі до волі", повертається на шлях "волі до буття", як синтезу, гармонії, міри в системі "людина-світ". Такий самий шлях пройшов розум як фактор,

підструктура психологічної структури людини, європейець повертається до буття людини до “волі до буття”, як синтезу, гармонії, міри в системі “розум-почуття-безсвідоме”. І даний процес повернення визначає і буде визначати перспективу історичного буття Західної Європи в ХХІ ст.

Висновки:

Україна на межі тисячоліття знаходиться на шляху пошуку свого місця, своєї ролі в історичному бутті Західної Європи і всього світу. І від того як ми будемо “входити” в Європу, як ми і що ми будемо засвоювати з європейського духовного і культурного горизонтів залежить майбутнє української науки, культури, духовності, моралі, цивілізації. Ми повинні відповісти на питання необхідності і наслідків входження України в європейський історичний, духовно-культурний процес, готовності засвоїти, синтезувати європейські цінності.

Для відповіді на дані питання ми повинні дослідити західноєвропейське історичне буття, його раціоналістичну парадигму, її вплив на психологію, культуру, духовність, на саме історичне буття Західної Європи.

Західна Європа усвідомивши негативні наслідки абсолютизації ролі розуму раціоналістичної парадигми, науки, техніки у всіх сферах історичного буття “повертається” на шлях “волі до буття” як синтезу, гармонії, в системі “людина-світ” в системі, “розум-почуття-безсвідоме”. І тому ми не повинні сміло сприймати, копіювати те від чого європейці “відказуються” ми не повинні абсолютизувати історичні, економічні, політичні, моральні цінності європейського буття.

Акцент на цьому потрібно робити постійно, що дасть можливість виробити у молодого покоління, критичне відношення до цінностей західноєвропейського історичного буття.

Література:

1. Хайдеггер М. “Бытие и время” – Москва 1992г.
2. Ницше Ф. “Сочинения в двух томах” Москва 1990г.
3. Вебер М. “Избранные произведения” Москва 1990г.